

MANAŞÇILIK VE KADIN MANAŞÇILAR

Manasizm and Women Manasians

Cemile KINACI*

ÖZET

Kırgız Türkleri çok zengin bir sözlü geleneğe sahiptirler. Bu zengin sözlü geleneğin büyük bir bölümünü, destanlar meydana getirmektedir. Kırgız Türklerinin en önemli destanlarından birisi ise Manas destanıdır. Manas destanı, dünyanın en uzun destanları arasında yer almaktadır. Bu destan, Kırgız Türkleri için çok büyük bir önem arz eder. Bu sebeple onu icra etmek başlı başına bir meslek olarak kabul edilir. Destanı, Manasçı adı verilen kişiler icra etmektedir. Destan, genellikle erkek Manasçılar tarafından icra edilir. Ancak zaman zaman kadın Manasçılar da destanı icra etmişlerdir. Kadın Manasçıların bu mesleği yapması çok da kolay olmamıştır. Kadın Manasçılar, Manasçı olma yolunda pek çok sıkıntı çekmişlerdir.

Anahtar Kelimeler

Kırgız Türkleri, Manas Destanı, Kadın Manasçı

ABSTRACT

Kirghiz Turks have prosperous oral tradition. The epics take great place in this tradition. Manas epic which is one of the longest epic of the world is very important for Kirghiz Turks. Therefore, performing this epic is accepted as a profession. The epic is mostly performed by mencealled Manasians. But sometimes women tried to be Manasians too though it was not easy for them.

Key Words

Kirghiz Turks, The Manas Epic, Women Manasians.

Kırgızlar arasında Manas destanını okumayı meslek haline getirmiş olan kişilere "Manasçı" denmektedir. Kırgız Adabiyatı Terimler Sözdüğü'nde¹ Manasçı; "Büyük destan Manas'ı yaratan, geliştiren, halk arasından çıkan kabiliyetli insan" şeklinde tarif edilmiştir.

Manasçı unvanını almış olan bir kimse, Manas destanında geçen ve nesilden nesile aktarılan ortak olayları koruyarak geleneğe bağlı kalır. Ayrıca Manasçı, kendi yaratıcılık yeteneğini kullanarak destana yeni unsurlar katar, destanı zenginleştirir. Bu değişiklikler sonucunda yaratıcılığı kuvvetli olan Manasçılar, Manas destanının yeni bir varyantını meydana getirirler. Bundan dolayı, Manas destanının her varyantında onu söyleyen Manasçının dünya görüşü, üslubu, sanat anlayışı görülmektedir.

Manasçılar, olayların akışını, kahramanların karakter özelliklerini, destanda geçen yer, su, coğrafya adlarını ve toplulukların boy isimlerini ezbere bilirler. Her Manasçı bildiklerini tekrar yorumlar ve yeni bir ses, ahenk, hareket ve mimiklerle insanlara aktarır. Geleneğe göre, her Manasçı bu mesleğe hazırlanırken metinle beraber bestesini, hareket ve mimiklerini de öğrenir. Bu konuda diğer Manasçılardan yararlanır. Manas destanının varyantları kadar besteleri de çeşitlidir. Bestelerin birbirinden farklı yönleri, ait olduğu Manasçıyı tanıtmaya yarar. Bir sanat eseri, nasıl kendisini yaratan sanatçının özelliklerini aksettirirse, Manas destanının her varyantı da söylendiği devrin siyasî durumunu, dinleyicilerin beklentilerini yansıtır ve Manasçının siyasî bakış açısı

* Gazi Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi.

sı, sanat kabiliyeti burada görülür. Manasçı bunlarla birlikte yaşadığı yerin dilyalektik özelliklerini, örf-âdetini, yeni coğrafi terimlerini söylediği destana sokar.²

KADIN MANASÇILAR

Ekim ihtilâline kadar, kadınların halk önünde “Manas” söyleyip söylemedikleri konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, destanda faal bir görünümde olan kadın, onu icra konusunda da üzerine düşen vazifeyi yapmıştır.

Halk arasındaki rivayette, Manas öldüğünde eşi Kankey’in söylediği ağıtı, zaman içerisinde destancı şairlerin geliştirip hacimli bir eser haline getirdikleri söylenir. Gerçekten de Manasçıların varyantlarında Kankey’in söylediği ağıt yer alır. Muhtar Avezov “Manas” destanının gelişmesinde bu ağıtın çok önemli bir yer tuttuğunu bildirir. Destanda göz kamaştırıcı tarihî olaylar, destandaki kimselerin hayat hikâyeleri, destanda yer alan kahramanların ağızından aktarılır. Bu gün de bu durumu destanda gözlemek mümkündür. Mesela, Manas ile evlendiği günden itibaren şahit olduğu olayları Kankey, oğlu Semetey’e monolog şeklinde baştan sona destan olarak aktarır. Kankey, Manas’ın kahramanlıklarını gerek ağıt şeklinde, gerekse destan şeklinde söyleyip destana katkısını yapar.

Ulu Manasçı Sayakbay Karalaoğlu’nun ilk ustası da büyükannesi Dakış olmuştur. Dakış, halk eserlerinin ve Manas destanının tadını geleceğin Manasçısı olan, küçük torununa tattırılmıştır. Dakış, Surançı ve diğer Manasçılardan duyduğu, Manas’ın akılda kalan kısımlarını torununa öğretmiştir. Burada da görüldüğü gibi, Manas’ın halk içinde yaşayıp gelişmesine kadınlar da her zaman büyük emek vermiş, erkek Manasçılar gibi yaygın bir şekilde halk önüne çıkıp Manas okumasalar bile kendileri-

ne yakışan bir şekilde bu büyük destanı gelecek nesillere aktarmışlardır. Ekim ihtilâlinde sonra kadınlara verilen haklar ve kadınlarla erkeklerin eşit kabul edilmesiyle kadınlar da halk önünde Manas okuma imkânını elde etmişlerdir. Şimdi, kadınlar da her türlü yarışmaya, toplantıya, müsabakaya geleneğe uygun olarak katılabilmektedir. Kadınlar arasından Seydene Moldoke Kızı, Çıñığı Manasçılığa kadar yükselmeyi başarmıştır.³

Kırgızlar arasında en çok tanınan ve adı kaynaklarda da geçen üç önemli kadın Manasçı, Ahyman Musa Kızı, Seyde Deydi Kızı ve Seydene Moldoke Kızı’dır.

ALİYMAN MUSA KIZI

1912 yılında Afganistan’ın Pamir bölgesinde doğdu. Manasçıdır. Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Toolu-Badakşan otonom vilâyetinin Murgab bölgesindeki Rañ-Köl köyünde yaşadı. Manas söylemeyi, babası Musa Cumaoglu’ndan öğrendiğini bildirmiştir. Musa ömrü boyunca Afganistan’ın Pamir bölgesinde yaşamıştır. Buna göre, Pamir bölgesinde yaşayan Kırgızlar tarafından da Manas destanının bilindiği açıktır.

Ahyman Musa Kızı, Manas destanını nesir ile nazmı karıştırarak söylemiştir. Ahyman’dan Manas’ın doğumunu, çocukluğunu, Sooruk’un kızı Nakılay ile evlenişini, Manas’ın Kazak hanı Almambet’in at sürüsüne saldırışını, Akçimgen adlı yerde ikisinin yüzleşmesini ve Manas’ın yaralanmasını anlatan epizotlar derlenmiştir. Ahyman Musa Kızı “Aksatkin menen Kulmurza” destanını da güzel okumuş.⁴

SEYDE DEYDİ KIZI

1881 yılında Namangan kazası, Bağış nahiyesi Campa-Saldı köyünde doğdu ve 1946 yılında vefat etti. Manasçıdır. Soruv uruğundandır. Babası Aksı, Arpa’da meşhur bir hatip ve sanatkar bir kimsedir. Seyde şımarık büyümüş-

tür. Genç yaşından itibaren erkek gibi giyinmeyi, ata binmeyi severdi. Babası da onu başkalarına “Bu benim Seyit oğlum” diyerek tanıtır. Deydi’nin meclisine Kadıraalı Manasçı sık sık gelip Mnas, Semetey, Seytek söylerdi. Daha sonraları Niyazaalı, Ceñicok, Toktogul da Deydi’nin meclisine gelmiştir. Seyde’nin babası da onların meclisine gittiğinde kızını da yanında götürmüştür. Sonra Dokuz-Toro, Cumsal, Koçkor, Göl bazen Taşkent, Türkistan, Sayravun, Semerkant, Karakalpakistan taraflarına gittiğinde de Seyde’yi beraberinde götürmüştür. Gittiği yerlerde Seyde’nin de Manas okumasına izin vermiştir. Böylece halk arasında Seyde’nin kabiliyeti fark edilmeye başlamıştır. Fakat bu uzun sürmemiştir. Seyde on iki yaşına girdiğinde üstündeki erkek elbiselerini çıkarıp kız elbiselerini giydirmişlerdir. Çünkü ona dünür gelenler olmuştur.

Seyde on beş yaşını doldurduğunda evlenir. Seyde’nin dindar kaynana ve kaynatası ona “şeytani var” diye kötü muamele edip, baskı yapmaya karar verirler. Şımarık büyüyen Seyde’ye, bu muamele çok ağır gelir ve “bu hapishaneden” kurtulmayı çok ister. Bunu bilen kocasının ailesi, Seyde’ye zehir verip onu öldürmek ister ve yemeğine zehir katar. Seyde bu durumu geç fark eder. Zehrin yarısını içer, “öldü” diyerek evde yalnız bıraktıkları Seyde kaçıp kurtulur. Babasının yanında uzun süre hasta yatar. Daha sonra irticalci ozan Ustacoldoş Üčkempiroğlu ile evlenir. İrticalci ozan ile Manasçı aynı evde yaşayıp birbirlerinin yaratıcılıklarından etkilenir, birbirlerinden çok şey öğrenirler. Onların evi Miñcaşar-Çanaç nehrinin kıyısındadır. Kocasını Ustacoldoş’un ataları burada hep istasyon bekçiliği yapmışlardır ve Ustacoldaş da bu işle uğraşmaktadır. Zaman zaman onların evine gelen, Seyde’nin Manas okuduğunu gören din adamları “... kadın Manas okursa, ona ruhlar za-

rar verir, onun bütün ailesine, akrabalarına, komşularına da zarar verir.” diyerek onu korkuturlar. Sabretmesini söyleyen şeyh, Seyde’ye halk içinde Manas okumayacağına yemin ettirir. Fakat Seyde, evde hiç kimse olmadığı zaman, bahçe kapısını sıkıca kapatıp torunu Kalmurat’ı gözcü koyarak akşama kadar veya geceye kadar Manas söylermiş. Kalmurat Rıskuloğlu’nun söylediğine göre Seyde, Manas, Semetey, Seytek, Kenen, Alımsarık destanlarını iyi söylemiş. Seyde Deydi Kızı’ndan üç forma halinde “Manas’ın Fergana’ya Şehir Kurdurması” adlı bölüm de derlenmiştir.⁵

SEYDENE MOLDOKE KIZI

1922 yılında Ketmen-Töbö bölgesinde, Kötörmö köyünde doğdu. Semeteyci’dir. Köydeki yedi yıllık okulu bitirmiştir. Seydene çok genç yaşından itibaren şiirle iç içe olmuş ve zamanı geldiğinde irticalen şiir okumaya başlamıştır. Halk arasında, Seydene’nin genç yaşında Atay Ogambayev ile atışma yaptığı söylenmektedir. Seydene, Semetey okumasını diğer Manasçılar gibi rüya görmesine bağlar. Onun rüyasına büyük şair Toktogul girerek “Manas söyle!” der, Seydene “Kurban olayım Toko! Kadınsam nasıl söyleyebilirim ?” diyerek kabul etmez. Çok geçmeden Seydene ağır bir şekilde hastalanır, rüyasına Semetey tekrar girip destanı söylemesini ister. O dönemde Seydene’nin çocuğu ölür. Seydene bunu, destanı söylemediği için rüyasına giren kahramanların (Semetey vd.) ruhlarının cezalandırması olarak kabul eder ve yalnız kaldığında, çoğunlukla geceleyin kendi kendine Semetey’in epizotlarından okumaya başlar. Zamanla ustalaşıp iyi bir söyleyişe ulaştığında, komşu kadınları evine çağırıp onlara destan okur. Bu durumu öğrenen kaynatası “Manas’ı kadınlar söyleyemez” diyerek Seydene’nin destanı söylemesine şiddetle karşı çıkarak onu bu işi yapmaktan men eder. Fakat halk ara-

sında Semetey'i okumayı sabırsızlıkla bekleyen Seydene evinden kaçarak, halkın kalabalık bir şekilde katıldığı büyük bir bayramda, bayrama gelen yaşlılara gider ve onların izniyle ilk defa büyük bir kalabalığın karşısında hünerini sergiler. Onun Semetey söyleyişini beğenen yaşlılar, ona hayır dua ederler. O günden itibaren ailesinin engellemeleri sona erer, Semetey'i okur.

Destanı daha başarılı okumak için birkaç defa Talas'a gider, Manas destanıyla bağlantılı destanî yer-su kültürünü bütünüyle gezip, gözleriyle görür. 1960'lı yılların ortasında Frunze (Bişkek) şehrine gidip halk şairi Alımkul Üsönbayev'in evinde, tanınmış sanatçıların, şairlerin, Manasçıların önünde Semetey okur. Burada toplananlar ayrıca Manas destanının pek çok varyantını yazıya geçiren tanınmış Manasçı İbrayım Abdırakmanoğlu, Seydene'nin kabiliyetini hayranlıkla karşılar. Seydene halk yaratıcılığına hayrandır ve yapılan toplantıların hepsine katılarak ödülleri alır. Kırgız Cumhuriyeti İlimler Akademisi'nin Manas'ı tanıtma bölümü, Seydene'nin söylediği Semetey'in bütün epizotlarını yazıya geçirir. Ondan, varyantları derleme faaliyetine ilim adamı R.Sarıpbekov ve O.Sooronov katılır. Destanın farklı epizotlarını Seydene kendisi de yazıya geçirir. Seydene'nin Semeteyci olmasında, 1959 yılında yayımlanan, tanınmış Semeteycilerin varyantlarına göre düzenlenen, ufak parçalar halindeki varyantlardan oluşan kitabın tesiri büyüktür. Kitabın Seydene'ye tesir edişini kocası Ürkün Seyitbekov şu şekilde bildirir. Köyde öğretmen olan Ürkün, kitap yayımlanınca satın alır. Boş olduğu zamanlarda yüksek sesle, baştan sona, birçok sefer okur. Onun okuduklarını Seydene her zaman dikkatle dinler. Demek ki, genç yaşından itibaren şiire, belâgata yatkın olan Seydene'nin içinde varolan gizli kabiliyetinin destanın ilginç dünyası

sı ile birleşip ortaya çıktığı açıktır. Seydene'nin varyantının kitap ile yakınlığı çoğunlukla konu kuruluşu bakımındandır. Fakat, iç güzelliği, muhtevası, farklı epizotları, motifleri bakımından pek çok farklılığa sahip. Konunun kuruluşu bütünüyle kitap ile benzerlik göstermez. Farklı epizotlar da bilinen varyantların hiç birine benzemeyen bir özelliğe sahip. Pek çok varyantta Semetey öldükten sonra, Kıyas Ayçürök'ü zorla kaçırmak evlenir ve Seytek onun yanında doğar. O, on iki yaşında iken Kırgızlara Kaçoro hanlık yapar. Kanıkey, Bakay, Külçoro hizmetkâr olarak yaşarlar. Seydene'nin varyantında Kıyas, Ayçürök ile evlenemez. Ayçürök Talas'ta kalıp Seytek'i doğurur. Semetey'in yerine han olan Kaçoro'nun, Ayçürök, Külçoro, Bakay ve Kanıkey'e kötü davranması üzerine, Kaçoro halkın bedduasına uğrar ve çok geçmeden başına belalar gelir. Kaçoro'nun karısı Çaçıkey, hastalığa yakalanır, Dokuz ayı doldurmadan çocuk doğurur, çok geçmeden kendisi ve yeni doğan çocuğu ölür. Onların ölümüne çok üzülen Kaçoro hastalığa yakalanır. Ondan alçaklığı ve ihaneti için nefret eden Bekçoro, onu tedavi etme bahanesiyle rakısına zehir karıştırır. Acı içinde kıvranan ve bilincini kaybeden Kaçoro'nun yanına hiç kimse gitmez, yalnızlık içinde, acı çekerek ölür (başka varyantlarda Kaçoro'yu Seytek genç bir delikanlı olduğunda öldürür) Kaçoro öldükten sonra serbest kalan Kanıkey yaralı Külçoro'yu kendi eliyle iyileştirir. İyileşen Külçoro Talas'a han olur. Kanıkey ve Bakay dünür olup Aydarbek'in kızını Külçoro'ya alırlar. Halk Semetey devrinde olduğu gibi refah içinde bir hayat sürer. Seydene'nin varyantındaki böyle farklılıklar konunun içindeki pek çok motiflerde de kendini gösterir. Mesela, Kanıkey'in Destanı epizotunda Kız Saykal Manas'ın dördüncü karısı olur. O, Manas'ın bulunduğu yerden uzak,

Çin'e sınır bir yerde yaşar. Vurduğunda kılıç, attığında ok isabet etmeyen Manas'ı yenemeyen Konurbay, onu öldürmek için her türlü hileyi dener. Kendi karısına Saykal ile arkadaşlık kurdurup gizliiden gizliye sırlarını öğrenmeye çalışır. Konurbay'ın karısı, hile ile sarhoş ettiği Saykal'dan, Manas'ı sadece sabahleyin, sabah namazı kıldığı esnada öldürebileceğini öğrenir. Konurbay, Manas'ı yaraladığında suçlu Saykal, Manas'tan bir gün önce ölür. Akıllı kadın Kanıkey, Manas'ın cesedini geceleyin gizlice gömdürüp ertesi gün Saykal'ın cesedini, Manas'ın cesedi diyerek mezara koydurur. Bunun gibi farklılıkları Seydene'nin söylediği her bir epizotta bulmak mümkündür.⁶

SONUÇ:

Manasçıların erkek olması şart değildir. Kırgızlar arasında kadınlar da Manasçılık yapabilmektedir. Ancak erkek Manasçılara oranla sayıları çok azdır. Kadın Manasçıların sayısının az olması toplum yapısıyla ilgilidir. Kadınların halk önünde Manas okumaları hoş karşılanmamıştır.

Bu çalışmada, bakılan kaynaklarda adı geçen üç kadın Manasçı ele alınmıştır. Bu Manasçıların hayatları incelendiğinde Manasçı olma yolunda ne kadar çile çekmiş oldukları görülür. Gerek Seydene Moldoke Kızı'nın gerekse Seyde Deydi Kızı'nın hayatlarında görüldüğü gibi önemli olan, Manasçı olmayı istemektir. Manasçı olmak için çeşitli sıkıntılar çekseler de bunları aşmayı başarmışlardır. Yani Seyde ve Seydene gibi şiiire, güzel söze düşkün olan, yetenekli kadınların Manas destanını söylemelerine engel olmak mümkün değildir. Bu kadınlar kendilerine fırsat verildiği zaman, destanı kültürlerine, örf-âdetlerine, ahlak kurallarına uygun olarak icra etmişlerdir. Yalnızca icra etmekle kalmamışlar, destanın pek çok varyantı on-

lardan derlenmiş ve arşivlenerek destan üzerinde yapılan çalışmaların gelişmesinde çok büyük bir vazife üstlenmişlerdir.

Halk önünde Manas icra edemeyen pek çok kadın da Manas ruhunu çocuklarına her zaman, her yerde vermiş ve vermeye devam edecektir.

NOTLAR

¹ Şeriyev C., Abdikerim M., Bişkek 1994, Kırgız Adabiyatı Terimlerinin Tüştürmü Sözdüğü, s. 51

² Gölgeci Meral, 1995, "Manas Ozanları" Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, Ankara, s. 63, TDK

³ Manas Entsiklopediya, c.1, Bişkek 1995, s. 113-114

⁴ age, s. 89

⁵ age, c. 2, s. 192

⁶ age, s. 192

KAYNAKLAR

ALİYEYEV C.-KULMATOV T., 1995, Manasçılar Cana İzildöçölör, Bişkek.

GÖLGEÇİ Meral, "Manas Ozanları", Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, Ankara 1995, TDK.

İNAN Abdülkadir, 1972, Manas Destanı, Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.

KASAPOĞLU Çengel Hülya, "Kırgız Türkleri Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, c.4, Ankara 1998, TKAE.

KIRBAŞEV Keneş, 1994, Manas Eposu Cönündö: İlimiy İliktöölör Cana Makalalar, Şam.

KIRBAŞEV Keneş, 1997, Manas: Batırdık Epostun Klassikalık Ülgüsü, Bişkek.

OBOZKANOV A.-KOYANALİYEYEV K., 1995, Manasçılar, Bişkek.

Manas'ın 1000 Yılı Bişkek Bildirileri, Ankara 1997, AKM Yayınları.

Manas Eposu Cana Düynö Elderinin Epikalık Murası El Aralık Simpoziumdun Tezisteri, Bişkek 1995.

Manas Eposunun Sözdüğü, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası Adabiyat Cana İskustvo İnstitutu, Bişkek 1995.

RADLOFF W., 1995, Manas Destanı, Türksoy Yayınları.

ŞERİYEYEV C.-ABDIKERİM M., 1994, Kırgız Adabiyatı Terimlerinin Tüştürmü Sözdüğü, Bişkek.

TÜRKMEN Fikret, 1995, Manas Destanı Üzerine İncelemeler, Ankara, TDK.

YILDIZ Naciye, 1995, Manas Destanı Ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit Ve Tahliller, Ankara, TDK.

YUDAHİN K.K., 1998, Kırgız Sözlüğü, c.1-2, Ankara, TDK.